

М. В. Вербовий

**ДО ІСТОРИОГРАФІЇ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОЇ
ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО
ГОСПОДАРСЬКОГО РУХУ
(1848-1939 рр.)**

У статті з позицій неоінституціоналізму аналізується історіографія проблеми фінансово-кредитного забезпечення західноукраїнського господарського руху впродовж 1848-1939 рр. та сучасне значення подальшого дослідження цієї проблеми.

Одним з пріоритетних завдань сучасної економічної політики в Україні є відродження приватного підприємництва як основного структуроутворюючого елемента національної ринкової економіки. Досвід ряду східноєвропейських держав у подоланні кризових явищ посттоталітарної економіки та успіхи на шляху її ринкової трансформації засвідчують визначальну роль національних традицій у розбудові приватногосподарського сектора економіки. Відновлення таких традицій у формуванні українського приватного підприємництва неможливе без всебічного дослідження цієї проблеми історико-економічною наукою.

Між тим, аналізуючи драматичний перебіг трансформаційних процесів в економіці України, серед причин, що гальмують наш цивілізаційний поступ, дослідники нерідко називають відсутність ринкового досвіду та національної господарської традиції. Насправді ж, попри національний кооперативний досвід у підросійській Україні епохи промислового перевороту та початку індустріалізації на межі ХІХ-ХХ століть, існує маловідомий не тільки для загалу, а й для представників сучасної української квазі-еліти безцінний досвід національного господарського руху на західноукраїнських землях в умовах Австро-Угорщини та міжвоєнної Польщі.

Феномен економічної самоорганізації західних українців в умовах чужої держави був наслідком національно-інституційної самоідентифікації. На західноукраїнських землях, головно у Галичині, котрі після поділу Польщі наприкінці ХVІІІ ст. потрапляють до складу Австрійської імперії Габсбургів, в умовах конституційної, парламентської монархії та дарованих нею відносних ліберально-демократичних свобод, громадянське суспільство формується більш-менш за тією самою моделлю, що й в інших країнах Центрально-Східної Європи. У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. у Галичині вже існує практично весь спектр українських інституцій громадянського суспільства: молодіжні, жіночі, спортивні, релігійні,

© М. В. Вербовий, 2005

культурно-освітні і навіть академічні (НТШ) організації, кредитівки й кооперативи, професійні спілки, незалежна преса і, зрештою, повноцінні політичні партії. У міжвоєнний період ці інституції збереглися під авторитарним польським режимом і лише в 1939 р. були знищені тоталітарною радянською владою. Саме завдяки інституціям громадянського суспільства став можливим феномен економічної самоорганізації та утвердження українцями своєї автономності щодо чужоземних державних органів.

В Австрійській імперії Габсбургів, подібно до Ірландії, кооперація стала економічною основою національно-визвольного руху поневолених народів, слугувала ґрунтом майбутнього політичного та економічного самовизначення. Характерною рисою кооперативного руху в Австрійській імперії, що формувався під впливом німецької кооперації, було домінування кредитної сфери. Ще у 1873 р. з'явився загальноавстрійський закон про кооперативні товариства, який був майже дослівним перекладом німецького закону 1867 р. Для сприяння розвитку кредитної кооперації було створено фонд Франца-Йосифа, призначена допомога у вигляді щорічних державних позичок, субсидій новоствореним кооперативам. Стимулювала розгортання кредитівок й податкова політика Відня. (Закон від 25 жовтня 1896 р. звільняв на певних умовах від оподаткування кредитні та ощадно-позичкові товариства) [1, с. 79-80].

Гостра потреба у дешевому і вигідному кредиті для українців краю та прагнення «визволити його із лихви та створити фінансові підстави для розвитку нових господарських організацій» визначили, на думку відомого дослідника історії української кооперації І. Витановича, провідну роль кредитної кооперації в національному господарському русі на західноукраїнських землях у період його становлення [6, с. 138].

Не менш гострою була потреба фінансово-кредитного забезпечення цього руху у міжвоєнний період. Українська кооперація та приватне підприємництво міжвоєнного часу було безперспективним без вирішення власними силами питання його кредитування за умов авторитарного режиму Польщі.

Цим питанням в українській історико-економічній науці присвячено значний пласт досліджень. Однак з'ясування доцільності та актуальності модерного осмислення цієї важливої складової національного господарського досвіду вимагає докладніше зупинитися на найважливіших етапах історіографії проблеми.

Дослідження формування інституційного поля національних фінансово-економічних організацій започаткував І. Я. Франко, на перші роки творчої діяльності якого припадає створення банків у Галичині. Завдяки цьому, відзначає зокрема С. Злупко, «економіст мав змогу спостерігати банківську діяльність на етапі становлення, а отже, оцінити належним чином й соціально-економічні наслідки в зародку» [12, с. 118].

Показово, що І. Франко, розглядаючи причини банкрутства перших банків, до діяльності котрих були причетні й українці, вважав, що їх історія – «се дійсна мартирологія нашого селянства» [21, с. 163]. Франко тверезо оцінював реалії переходу селянського господарства до грошових стосунків, коли грошовий кредит, за його висловом, був для селян немов гостем з іншого світу, з світу «господарки грошової». «Перескочити з господарки натуральної до господарки грошової без зламання карку для нашого дрібного сільського господаря майже неможливо. Для того-то всякий грошовий кредит для селян, ба і всякі грошові побори від них (як податки і т. д. у *грошах*) суть злом, може, і конечним при теперішнім устрої капіталістичнім, але все-таки шкідливим для їх економічного розвою» [24, с. 277]. У зв'язку з цим І. Франко вважав глибокою і практичною думку щодо створення на перехідному етапі натуральних кредитних закладів (зерном, худобою, господарськими знаряддями і т. п.). Плідність цієї думки, висловленої у свій час В. Барвінським, знайшла підтвердження на досвіді діяльності кредитних натуральних товариств елеваторів у Північній Америці [24, с. 277].

І. Франко доклав багато зусиль, щоб збудити в українській громадськості ініціативу до активної підприємницької діяльності у банківсько-кредитній сфері: майже кожна його стаття на цю тематику закінчується висновком про необхідність опановувати банківську справу, вчитися банківської заповзятливості у поляків, євреїв, інших народів. Він не обмежував свої спостереження рамками кооперативних кредитівок, а відслідковував особливості різних видів банківської діяльності, їх роль у розвитку аграрної економіки, залізниць, промисловості; наголошував на важливості стимулювання модерних форм діяльності банків, пристосування їх до потреб фінансування господарського поступу на всіх рівнях [22, с. 416]. При цьому І. Франко прагнув зробити надбанням цивілізованого поступу українства досягнення зарубіжної фінансової науки.

На особливу увагу, окрему наукову розвідку та належну оцінку заслуговують дослідження кредитної кооперації її безпосередніми творцями – активними та відданими її діячами, провідниками центральних кооперативних установ, теоретиками і практиками кооперативного руху. Серед них праці С. Бородаєвського [2], А. Жука [9], К. Коберського [16], А. Мудрика [17], П. Панченка [20], І. Шимановича [26] та ін. У них досліджуються проблеми становлення та розвитку структури кооперації, подано багато історичних подій і фактів з кооперативного життя, наводяться численні ілюстрації, схеми, діаграми розвитку фінансово-кредитних інституцій. У працях істориків-кооператорів багато цифрового матеріалу, висвітлено механізм діяльності кооперативів, правові, соціальні, політичні умови їх функціонування. Незважаючи на те, що вагома частина подібних публікацій має популяризаторсько-пропагандистський характер вони потребують сучасного наукового осмислення.

Окрема група дослідників історії кредитної кооперації в Західній Україні – це українські історики діаспори, об'єднані в «Товаристві української кооперації» (тепер Центральні українських кооперативів Америки) та інших організаціях [10, с. 416-422]. Більшість із них були активними учасниками громадського життя і кооперативного руху. Ґрунтовні розвідки про діячів української кооперації Д. Коренця, Є. Храпливого та ін. здійснив, зокрема, А. Качор [13; 14; 15].

Фундаментальна історико-економічна праця, справжня «енциклопедія української кооперації» [11, с. 364], належить перу І. Витановича [6]. У 30-х роках він був активним учасником кооперативного руху, директором Кооперативного ліцею у м. Львові, а в українській діаспорі США став дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка, доктором філософії, професором історії. Його монографія «Історія українського кооперативного руху» (1964) охоплює період від половини ХІХ до початку 60-х років ХХ ст., у ній чимало уваги приділено кредитній кооперації.

На окрему увагу заслуговує також робота «Українські купці і промисловці в Західній Україні. 1920-1945», яка відтворює історію становлення та розвитку української торгівлі та промислу на західноукраїнських землях [18]. Її автором є ідеолог, безпосередній учасник і провідник підприємницького руху, головний редактор фахового двотижневика «Торговля і Промисл» В. Нестерович. Книга побачила світ при сприянні українських підприємців США та Канади у 1977 р. Ця унікальна праця є докладним літописом творення нового соціального прошарку українського купецтва та промисловців, що спричинився до українізації західноукраїнських міст та становив основу середнього стану західної гілки українства. Спираючись переважно на періодичні видання міжвоєнного часу, мемуарні збірники та багатий власний досвід, В. Нестерович зумів доволі детально розкрити основні етапи діяльності станової організації – Спілки українських купців і підприємців (СУКіП), її секцій та філій, систем фінансово-кредитного та фахового забезпечення розвитку українського підприємництва, взаємовідносин з польською владою й громадянством, українською кооперацією тощо. Надзвичайна цінність цього унікального видання полягає у тому, що воно до останнього часу залишалося єдиною спробою дослідження історії української приватної торгівлі та промислу в Західній Україні міжвоєнного часу.

У радянській історіографії першою спробою дослідження українського господарського руху у Польщі міжвоєнного часу є монографія Л. Олесевича [19], опублікована 1974 р. Зважаючи на специфіку умов історико-економічних досліджень, в яких виконувалася праця, вона заслуговує на особливу увагу. В основу праці покладено найширше коло першоджерел, переважна частина яких уперше вводилася в науковий обіг. Надзвичайно важливим висновком дослідника є твердження про нероздільність української кооперації та приватного підприємництва,

що складала разом економічний фундамент українства у міжвоєнній Польщі.

Незважаючи на класову оцінку цього руху (без чого монографія не могла за тих умов побачити світ), сам предмет дослідження та коло джерел, задіяних у праці, виходили за рамки дозволеного тоталітарною системою початку 70-х років, у якій все відчутнішими ставали риси неосталінізму. За умов розгортання політичних репресій Л. Олесевичу вдалося опублікувати високофахову роботу, з якої випливало, що українці навіть у складі Австро-Угорщини, а пізніше Польщі, спромоглися до витворення власної кооперації і на її основі приватної торгівлі та промислу, стрімке зростання яких було зупинено лише відомими подіями у вересні 1939 р. Значне місце у монографії відводиться питанням фінансово-кредитного забезпечення українського приватного підприємництва, яке здійснювали українські банки (домінуючу роль відігравали Центробанк та Промбанк). Заслугою вченого є те, що йому вдалося показати механізм зростання національного господарського руху, визначити функціональне значення в ньому як кооперації, так і приватного підприємництва. Констатація тенденції неухильного зростання української кооперації та приватного підприємництва у міжвоєнній Польщі, що її показав Л. Олесевич, різко суперечила усталеній у радянській історіографії думці про посилення на західноукраїнських землях класової боротьби та повну відсутність там будь-якої національної господарської ініціативи. Характерно, що факти та висновки, які наводяться Л. Олесевичем, у радянській історико-економічній літературі залишилися непоміченими.

Інтерес до вивчення історичних витоків і досвіду західноукраїнського господарського руху за часів Австро-Угорщини та міжвоєнної Польщі значно зріс в умовах сучасної розбудови державності України та ринкової трансформації її економіки. З'явилася низка публікацій з історії розвитку кооперації як у Східній Україні, так і на західноукраїнських землях, в яких піднімаються проблеми теорії і практики розгортання українського кооперативного руху. Серед цих публікацій — праці І. Васюти [3], Г. Голуб [7; 8], В. Чайковського [25] та ін., а також відповідні розділи у першому сучасному підручнику з історії кооперативного руху (автори С. Бабенко, С. Гелей, Я. Гончарук і ін.) [1].

Водночас стан дослідження інституційного аспекту історичного досвіду західноукраїнського господарського руху, насамперед фінансово-кредитного забезпечення приватного підприємництва та кооперації, на сьогодні не можна вважати задовільним. Відродження української історико-економічної науки та непростий пошук оптимальної моделі національної ринкової економіки значно загострюють актуальність фундаментальних досліджень історичного досвіду творення українського приватного підприємництва, початок яких поклав В. Нестерович.

Першою спробою науково осмислити феномен українського приватного підприємництва в умовах міжвоєнної Польщі на основі

комплексного його дослідження є монографія О. Вербової [4]. Третій розділ цієї монографії присвячений проблемам акумуляції національного капіталу та фінансово-кредитного забезпечення українського приватного підприємництва міжвоєнного часу. Як доводить автор, західноукраїнське підприємництво у другій половині 30-х років набуло безцінний досвід прискореного нагромадження національного капіталу. Усвідомлення першорядності завдання створення національного капіталу як основи розвитку українського господарського руху стало стрижнем у мобілізації Промбанком народних коштів шляхом акумуляції дрібних заощаджень та їх ефективного використання. Високий рівень, якого досяг у своїй діяльності Промбанк, засвідчила його інвестиційна діяльність, що була новим явищем навіть для польських банків, підтримуваних державою [5; 4, с. 98-112]. Глибокий та всебічний аналіз цього феномена безумовно сприятиме усвідомленню тієї величезної господарської потенції, яка характерна для українства, та шляхів її реалізації за сучасних умов.

Гармонійне поєднання економічного та національного факторів, на що в сучасній практиці зверталось мало уваги, має стати визначальним у новітньому державотворенні та цивілізованій інтеграції України у європейську та світову спільноту.

В статъе с позиций неинституционализма анализируется историография проблемы финансово-кредитного обеспечения западноукраинского хозяйственного движения на протяжении 1848-1939 гг. и современное значение дальнейшего исследования этой проблемы.

1. *Бабенко С., Гелей С., Гончарук Я.* [та ін.]. Історія кооперативного руху: Підручник. — Львів : Ін-т українознавства НАНУ, 1995. — 411 с.
2. *Бородаєвський С.* Історія кооперації. — Прага : Укр. громад. видав. фонд, 1925. — 445 с.
3. *Васюта І.* Західноукраїнська кооперація : досвід господарської діяльності (1883-1939 рр.) // Економіка України. — 1994. — № 3. — С. 76-82.
4. *Вербова О.* Західноукраїнське приватне підприємництво міжвоєнного часу. — Львів : ЛА «Піраміда», 2002. — 187 с.
5. *Вербовий М., Вербова О.* Західноукраїнське приватне підприємництво міжвоєнного часу в історико-економічній науці // Генеза-Експерт : Спец. вип. — 1999. — Серпень. — С. 29-33.
6. *Витанович І.* Історія українського кооперативного руху. — Нью-Йорк : Вид-во ТУК, 1964. — 624 с.
7. *Голуб Г. М.* З історії кооперативного руху на західноукраїнських землях у 20-30-ті роки ХХ ст. (на прикладі молочарства) // Історія народного господарства та економічної думки України : Міжвід. зб. наук. праць. — Вип. 26-27 / Редколегія : Т. І. Дерев'янкін (відп. ред.) [та ін.]. — Київ, 1994. — С. 87-95.
8. *Голуб Г. М.* Кооперативний рух в Західній Україні (1918-1939 рр.): Автореф. дис. ... канд. екон. наук. — Наук. кер. Т. І. Дерев'янкін. — Київ, 1994. — 17 с.
9. *Жук А.* Українська кооперація в Польщі. — Львів, 1934. — 234 с.

10. Злупко С. Економічна думка України (від давнини до сучасності) : Навч. посіб. — Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. — 496 с.
11. Злупко С. Енциклопедія української кооперації // Персоналії і теорії екон. думки. — Львів : Євросвіт, 2002. — С. 364.
12. Злупко С. М. Іван Франко – економіст. — Львів : МП «Слово», 1992. — 208 с.
13. Качор А. Денис Коренець. — Вінніпег : вид. Кооп. громади, 1955. — 221 с.
14. Качор А. Євген Храпливий. — Вінніпег : УВАН, 1980. — 169 с.
15. Качор А. Муж ідеї і праці. — Вінніпег, Торонто, Клівленд : вид. Братства маслосоюзників у США та Канаді, 1974. — 140 с.
16. Коберський К. Буквар кооперації. — Львів, 1939. — 139 с.
17. Мудрик А. Кооперативний катехизм. — Львів : вид. «Маслосоюзу», 1939. — 125 с.
18. Нестерович В. Українські купці і промисловці в Західній Україні. 1920-1945. — Торонто-Чикаго : вид. Клубу укр. професіоналістів і підприємців, 1977. — 342 с.
19. Олесевич Л. Кооперативні міфи і капіталістична дійсність : Західноукраїнська буржуазна кооперація (1883-1939). — К. : Наук. думка, 1974. — 167 с.
20. Панченко П. Короткий погляд на минуле й сучасне західноукраїнської кооперації // Ювілейний альманах «Центросоюзу». В 30-ти ліття / Ред. М. Творидло. — Львів : вид. «Центросоюзу», 1931. — С. 98-119.
21. Франко І. Банк крайовий // Франко І. Зібрання творів у п'ятидесяти томах. Наукові праці. Томи 44-47. — Т. 44. — Кн. 1 : Економічні праці (1878-1887) / Ред. тому Т. І. Дерев'янкін, А. Л. Перковський. — К. : Наук. думка, 1984. — С. 163-180.
22. Франко І. Я. Економічна підвалина // Там само. — С. 412-416.
23. Франко І. Я. Проект 200 000 позички Бродам // Там само. — С. 283-285.
24. Франко І. Я. Реорганізація банку крайового // Там само. — С. 273-280.
25. Чайковський В. Ф. Сільськогосподарська кооперація в Західній Україні (1920-1939 рр.) : Автореф. дис. ... канд. екон. наук. — Тернопіль, 1995. — 24 с.
26. Шимонович І. Галичина : Економічно-статистична розвідка. — Харків : Держвидав України, 1928. — 238 с.

С. П. Кучин

МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ ТУГАН-БАРАНОВСЬКИЙ : деякі аспекти життя та творчості

У статті на основі ретельно зібраних і узагальнених фактичних даних розкривається ряд важливих аспектів життя та творчості видатного вченого-економіста М. Тугана-Барановського. Підкреслюється, що глибоке вивчення наукової спадщини великого вченого за сучасних умов може сприяти пошуку правильних відповідей на деякі гострі питання, що постали перед українською економікою на рубежі ХХ-ХХІ ст.

Кінець ХІХ – початок ХХ ст. були поворотним етапом в економічному розвитку Російської імперії (до складу якої входила

© С. П. Кучин, 2005